

เบาหวานเบาใจ ห่วงไกลปัญหาสุขภาพช่องปาก

มาลิกี เกษธิมา^{1*}, จุฑารพ ตุนภรณ์¹, กรัษนัย พลไชยะ¹
มุฮัมหมัดซอฟี ซาจี²

รับบทความ: 10 ตุลาคม 2567; ส่งแก้ไข: 21 พฤษภาคม 2568; ตอรับ: 27 พฤษภาคม 2568

บทคัดย่อ

บทนำ : การคัดกรองสุขภาพช่องปากในผู้ป่วยเบาหวานมีความสำคัญเนื่องจากเบาหวานสามารถนำไปสู่ภาวะแทรกซ้อนภายในช่องปาก เช่น การแสบร้อนในช่องปาก แผลหายช้า และโรคปริทันต์อักเสบ ดังนั้นการตรวจสุขภาพช่องปากประจำปีในผู้ป่วยเบาหวานมีความจำเป็นเพื่อป้องกัน ปัญหาสุขภาพช่องปาก

วัตถุประสงค์ : ให้ผู้ป่วยเบาหวานได้รับการตรวจสุขภาพช่องปากประจำปีอย่างน้อย 1 ครั้ง ในร้อยละ 60 และให้ผู้ป่วยเบาหวานได้รับบริการทันตกรรมในร้อยละ 40

วิธีดำเนินการ : ระยะเวลาที่ 1 (ตุลาคม - ธันวาคม พ.ศ. 2566): การประชุมร่วมกันเพื่อหาสาเหตุและแนวทางการแก้ไข ปรับเปลี่ยนตารางการปฏิบัติงาน และปรับการศัลยกรรม ระยะเวลาที่ 2 (มกราคม - มีนาคม พ.ศ.2567): การพัฒนานวัตกรรมทะเบียนผู้ป่วยเบาหวานออนไลน์และจัดการงานนัดหมายให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น ระยะเวลาที่ 3 (เมษายน พ.ศ. 2567 - ปัจจุบัน): การคัดกรองในชุมชน ร่วมกับหน่วยงานส่งเสริมฯ และใช้โมเดล 3 หมอในการตรวจสุขภาพช่องปาก

ผลการศึกษา : ในระยะที่ 1 ผลการคัดกรองสุขภาพช่องปากและการให้บริการทันตกรรมยังไม่ถึงเป้าหมาย แต่ในระยะที่ 3 ผลการดำเนินงานดีขึ้น โดยการคัดกรองสุขภาพช่องปากอยู่ที่ร้อยละ 69.06 และผู้ป่วยที่ได้รับบริการทันตกรรมอยู่ที่ร้อยละ 41.23 ซึ่งเกินเป้าหมายที่ตั้งไว้

สรุปผล : การปรับเปลี่ยนกระบวนการทำงานเชิงรับและเชิงรุกร่วมกับชุมชนและหน่วยงานต่าง ๆ ช่วยเพิ่มการเข้าถึงการคัดกรองสุขภาพช่องปากและบริการทันตกรรมแก่ผู้ป่วยเบาหวาน ทำให้ผลลัพธ์ดีขึ้นและสามารถควบคุมสถานะทันตสุขภาพของกลุ่มเปราะบางนี้ได้ดียิ่งขึ้น

คำสำคัญ : การตรวจฟันผู้ป่วยเบาหวาน ฟลูออไรด์วานิช กลุ่มเปราะบาง ระบบการรักษาทางทันตกรรม

¹ คลินิกทันตกรรม โรงพยาบาลรามัน จังหวัดยะลา 95140.

² แพทย์แผนไทย, โรงพยาบาลรามัน จังหวัดยะลา 95140.

*อีเมล: Ochinmy177@gmail.com

Diabetes, Relaxed Mind, and Away from Oral Health Problems

Malikee Kesthima^{1*}, Jutharop Tunporn¹,
Krassanai Phonchaiya¹, Muhammadsofee Sachi²

Received: October 10, 2024; Received revision: May 21, 2025; Accepted: May 27, 2025

Abstract

Background: Oral health screening for diabetic patients is important because diabetes can lead to complications within the oral cavity, such as burning sensations, slow wound healing, and periodontal disease. Therefore, an annual oral health check-up for diabetic patients is necessary to prevent oral health problems.

Objectives : To ensure that at least 60% of diabetic patients receive an annual oral health check-up and 40% receive dental services.

Research Methodology: Phase 1 (October 2023 - December 2023): Joint meetings were held to identify causes and solutions, modify work schedules, and adjust data entry systems. Phase 2 (January 2024 - March 2024): Development of an online diabetes patient registry and improvement of appointment management for better efficiency. Phase 3 (April 2024 - Present): Community-based screening in collaboration with promotion agencies and the use of the "3 Doctors Model" for oral health screening.

Results: Phase 1 results for oral health screening and dental service provision did not meet the set targets. However, Phase 3 demonstrated significant improvement, with 69.06% of patients screened for oral health and 41.23% receiving dental services, surpassing the objectives.

Conclusion: The modification of both passive and active work processes, in collaboration with the community and various agencies, helps increase access to oral health screening and dental services for diabetic patients. This leads to improve outcomes and better management of dental health in this vulnerable group.

Keywords: Dental check-ups, diabetic patients, fluoride varnish, vulnerable groups, dental care system

---

¹Dental Clinic, Ramaman Hospital, Yala Province, 95140.

²Traditional Medicine, Ramaman Hospital, Yala Province, 95140.

*E-mail: Ochinmy177@gmail.com

บทนำ

การคัดกรองสุขภาพช่องปากในกลุ่มผู้ป่วยเบาหวาน นับว่าเป็นงานหลักงานหนึ่งของงานส่งเสริมทันตสุขภาพ นอกจากเป็นตัวชี้วัดในงานทันตกรรม การคัดกรองสุขภาพช่องปากยังเป็นหนึ่งในตัวชี้วัดของงานคลินิกเบาหวาน ผู้ป่วยกลุ่มเปราะบางกลุ่มนี้จำเป็นต้องดูแลสุขภาพช่องปากอย่างใกล้ชิด เนื่องจากการเป็นเบาหวานทำให้เกิดภาวะแทรกซ้อนภายในช่องปาก เมื่อเป็นเบาหวานการเปลี่ยนแปลงอัตราการไหลของน้ำลาย จะมีกลุ่มอาการแสบร้อนในช่องปากได้ง่าย แผลหายช้า และเพิ่มความซุกและความรุนแรงของการเกิดโรคปริทันต์อักเสบ การควบคุมระดับน้ำตาลเป็นตัวแปรสำคัญในความสัมพันธ์ระหว่างโรคเบาหวานกับโรคปริทันต์อักเสบอาการปากแห้ง

ทันตบุคลากรจะร่วมคัดกรองกับทีมสหวิชาชีพในทุกๆ ชั่วโมง ข้อมูลการร้อยละตรวจฟันในผู้ป่วยเบาหวาน และร้อยละของผู้ป่วยเบาหวานได้รับการทันตกรรม ในช่วง 3 ปี ย้อนหลังพบว่า พบว่า การเข้าถึงการบริการทันตกรรมในกลุ่มนี้ ยังไม่เป็นไปตามชีวิตที่ได้ตั้งไว้ (เป้าหมายตรวจฟันในผู้ป่วยเบาหวานมากกว่าร้อยละ 60 และเป้าหมายของผู้ป่วยเบาหวานได้รับการทันตกรรม มากกว่าร้อยละ 40) จากการวิเคราะห์ปัญหาพบที่เกิดจากในบางวันขาดอัตรากำลังไปปฏิบัติงาน เกิดจากการคีย์ข้อมูลใน Hos xp ผิดวิธี และจากรูปแบบการทำงานเป็นการทำงานในเชิงรับ ทำให้การเข้าถึงการบริการของผู้ป่วยยังน้อย รวมทั้งระดับการให้ความร่วมมือในการรักษาของผู้ป่วยกลุ่มนี้ยังน้อย พบว่ามีการปฏิเสธการรักษาเป็นระยะ ๆ และการให้บริการทันตกรรม พบว่าระบบการนัดหมายให้การรักษาคิวค่อนข้างรอนาน ทำให้ผู้ป่วยที่

ส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ เกิดการหลงลืมวันนัดหมาย ทำให้เกิดการผิดนัดได้ จากปัญหาข้างต้น จนนำมาสู่การปรับเปลี่ยนระบบให้เอื้อต่อผู้ป่วย ทำให้มีการเข้าถึงการบริการของผู้ป่วยง่ายขึ้น เข้าถึงได้มากขึ้นนอกจากจะทำให้ผลของตัวชี้วัดสำเร็จแล้ว สิ่งที่สำคัญคือการได้ค้นหาสภาวะทันตสุขภาพของผู้ป่วยกลุ่มเปราะบางกลุ่มนี้ แล้วนำเข้าสู่ระบบการรักษาทางทันตกรรม สามารถควบคุมโรค และสามารถติดตามได้อย่างต่อเนื่อง^[1-4]

วัตถุประสงค์

ร้อยละ 60 ของผู้ป่วยเบาหวานได้รับการตรวจสุขภาพช่องปากประจำปีอย่างน้อย 1 ครั้ง ร้อยละ 40 ของผู้ป่วยเบาหวานได้รับการทันตกรรม

วิธีดำเนินการ

การดำเนินงานระยะที่ 1 (ตุลาคม พ.ศ.2566- ธันวาคม พ.ศ. 2566)

1. ประชุมร่วมกัน เพื่อหาสาเหตุของปัญหา และประชุมร่วมกับทีมสหวิชาชีพ เพื่อหาแนวทางในการคัดกรองผู้ป่วยให้ได้มากยิ่งขึ้น

2. ปรับตารางการปฏิบัติงาน เพราะในบางวันขาดผู้ปฏิบัติงาน เพราะการลางานหรือต้องทำงานอื่น ๆ ที่ได้รับมอบหมาย ไม่สามารถมาตรวจฟันในคลินิกผู้ป่วยเบาหวาน จึงได้จัดตารางการลงคลินิกใหม่ เพื่อเอื้อต่อการลงมาตรวจฟันในผู้ป่วยเบาหวานมากขึ้น โดยปรับจากผู้ที่ย่างจากงานคลินิกมาเป็นอัตรากำลังสำรองทำงานเอกสารให้ส่งคัดกรองสุขภาพช่องปากผู้ป่วยเบาหวาน

3. ร่วมทบทวนการคีย์ข้อมูลกับผู้รับผิดชอบงาน MRS เพื่อให้คีย์ข้อมูลลงใน Hos xp ได้อย่างถูกต้องและสมบูรณ์

จากการดำเนินงานในระยะที่ 1 พบว่าไม่มีปัญหาการลงปฏิบัติงาน ทำให้การผลการคัดกรองสุขภาพเป็นไปตามเกณฑ์การประเมินตาม Small Success ที่ได้ตั้งไว้ คิดเป็นร้อยละ 25.64 ส่วนผู้ป่วยเบาหวานได้รับบริการทันตกรรม คิดเป็นร้อยละ 11.45 แต่พบปัญหาการดูข้อมูลย้อนหลังของผู้ป่วย การสรุปข้อมูลผลการตรวจ ไม่สามารถดูข้อมูลแบบ real time ได้ เนื่องจากมีการจัดบันทึกชื่อผู้ป่วยในกระดาษ และพบปัญหา work instruction ในการส่งผู้ป่วยนัดให้การรักษา เนื่องจากแนวทางเดิม จะเป็นการนัดเข้าระบบปกติ ซึ่งคิวการรับการรักษาค่อนข้างยาว ไม่ตอบโจทย์กับผู้ป่วยในกลุ่มนี้และจากอุปสรรคระยะเวลาการคอยรักษานาน ทำให้เกิดการผัดผ่อน ส่งผลให้ร้อยละของผู้ป่วยเบาหวานได้รับบริการทันตกรรมน้อยไปด้วยเช่นกัน

การดำเนินงานระยะที่ 2 (มกราคม พ.ศ. 2567- มีนาคม พ.ศ. 2567)

1. จัดทำนวัตกรรมทะเบียนผู้ป่วยเบาหวานออนไลน์ โดยดึงรายชื่อจาก data exchange ในระบบ HDC ของจังหวัด แล้วรวบรวมรายชื่อทั้งหมดไว้ใน google sheets ซึ่งสามารถแสดงผลของการตรวจฟันของผู้ป่วยแต่ละคน และสามารถประมวลผลเป็น dashboard ได้

2. ประชุมร่วมกันในหน่วยงาน กำหนดให้มี work instruction ในการส่งนัดผู้ป่วยเบาหวาน ช่องทาง fast track ทำให้ผู้ป่วยได้รับการรักษาได้อย่างทันท่วงที ไม่ส่งผลต่อการควบคุมเบาหวาน และการอักเสบของเหงือกที่มากขึ้น ในขณะเดียวกันยังทำให้ร้อยละของผู้ป่วยเบาหวานได้รับบริการทันตกรรมได้มากยิ่งขึ้นตามลำดับ

จากการดำเนินงานในระยะที่ 2 พบว่าการดำเนินงานไม่เป็นไปตาม Small Success

ที่ได้กำหนด จากการประชุมวิเคราะห์ข้อมูลพบว่า การดำเนินงานคัดกรองสุขภาพช่องปากเป็นรูปแบบของการทำงานเชิงรับ ทำให้การเข้าถึงการคัดกรองไม่ได้มากพอสมควร และในการดำเนินงานพบปัญหาผู้ป่วยปฏิเสธการทาลูออไรด์ เพื่อป้องกันฟันผุ อาจเนื่องจากเป็นการรักษาแบบใหม่ ซึ่งผู้ป่วยไม่คุ้นเคย และอาจยังไม่ทราบถึงประโยชน์ของลูออไรด์ และยังมีผู้ป่วยบางรายปฏิเสธการเข้ารับรักษาปัญหาช่องปาก

การดำเนินงานระยะที่ 3 (เมษายน พ.ศ.2567- ปัจจุบัน)

1. คัดกรองสุขภาพช่องปากผู้ป่วยเบาหวานในชุมชนของชมรมผู้สูงอายุ ตรวจตามบ้านผู้ป่วย ร่วมกับหน่วยงานส่งเสริมฯ นำนโยบาย 3 หมอ มาปรับใช้ในงานทันตกรรม โดยอสม.หมอคนที่ 1 คัดกรองปัญหาทันตสุขภาพเบื้องต้น แล้วส่งรายชื่อเข้าสู่ระบบการรักษาทางทันตกรรม โดยมีทันตภิบาลประจำรพ.สต.(หมอคนที่ 2) เป็นผู้ตรวจคัดกรองอย่างละเอียด แล้วทำการรักษาเบื้องต้น ก่อนส่งตัวรับการรักษาต่อที่โรงพยาบาล เพื่อพบทันตแพทย์ (หมอคนที่ 3)

2. คัดกรองสุขภาพช่องปากผู้ป่วยเบาหวาน งานคัดกรองต่อกระจกของโรงพยาบาลในอำเภอรามัน

3. ร่วมกิจกรรมการคัดกรองเบาหวานประจำปีของหน่วยงานผู้ป่วยนอก นอกเวลาราชการ

4. ตรวจคัดกรองผู้ป่วยเบาหวาน กิจกรรม พอ.สว แล้วส่งผู้ป่วยเข้าระบบการรักษา

5. ให้ทันตสุขศึกษาเป็นกลุ่มในระหว่างรอตรวจ เพื่อให้ผู้ป่วยมีความรู้ และตระหนักถึงปัญหาสุขภาพช่องปาก

6. ผลิตภัณฑ์การสอนเป็นวีดิทัศน์ให้ความรู้ทันตสุขศึกษา ใช้ภาษามาลายูถิ่น และภาษากลางในการให้ความรู้ เพื่อให้ผู้ป่วยเกิดความเข้าใจที่ง่ายขึ้น โดยเปิดไว้ให้ผู้ป่วยเบาหวานที่นั่งรอระหว่างการรับการรักษาได้ฟังและรับชม

จากการดำเนินงานในระยะที่ 3 ผลการคัดกรองสุขภาพช่องปาก และผลการไปรับบริการทันตกรรมของผู้ป่วยเบาหวานอยู่ใน

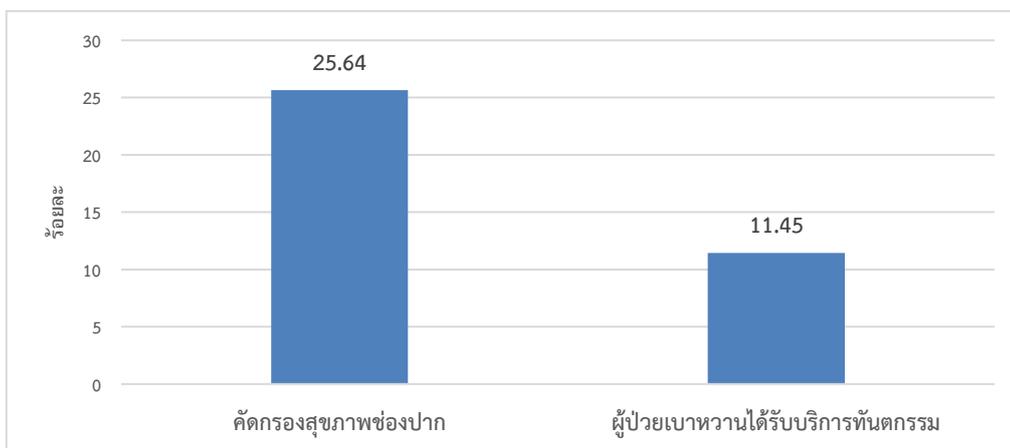
เกณฑ์การประเมินตาม Small Success การคัดกรองคิดเป็นร้อยละ 69.06 และการบริการทันตกรรม 41.23 ผ่านตัวชี้วัดที่ตั้งไว้ อยู่ที่ร้อยละ 60 ของผู้ป่วยเบาหวานได้รับการตรวจสุขภาพช่องปากประจำปีอย่างน้อย 1 ครั้ง และร้อยละ 40 ของผู้ป่วยเบาหวานได้รับบริการทันตกรรม

วิเคราะห์ข้อมูล สถิติที่ใช้ร้อยละ

ผลการศึกษา

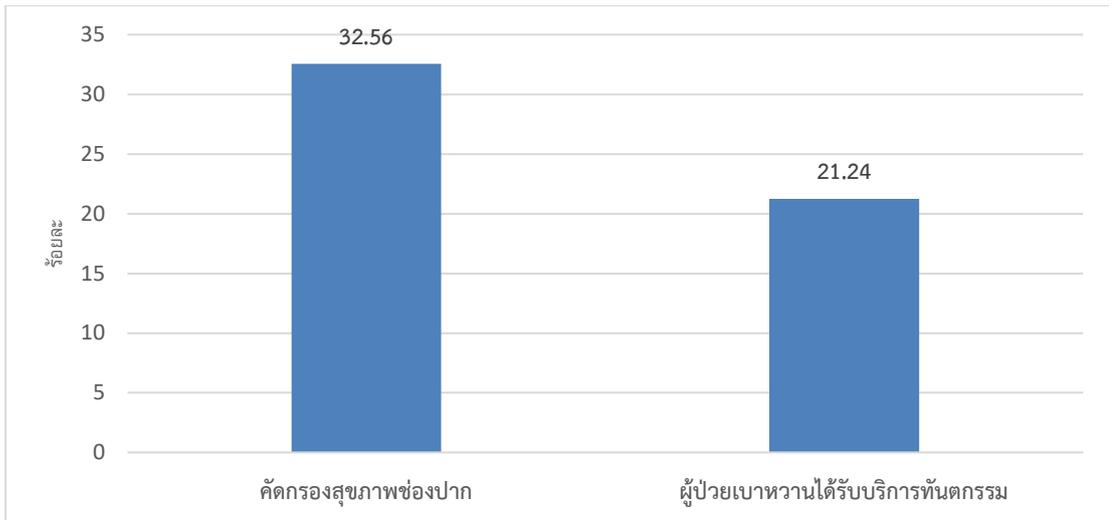
ผลการดำเนินงานระยะที่ 1 (ตุลาคม พ.ศ. 2566- ธันวาคม พ.ศ. 2566)

ผลการดำเนินงานในระยะที่ 1 พบว่า ไม่มีปัญหาการลงปฏิบัติงาน ทำให้ผลการคัดกรองสุขภาพเป็นไปตามเกณฑ์การประเมินตาม Small Success ที่ได้ตั้งไว้ คิดเป็นร้อยละ 25.64 ส่วนผู้ป่วยเบาหวานได้รับบริการทันตกรรม คิดเป็นร้อยละ 11.45 แต่ยังไม่ผ่านตัวชี้วัดที่กำหนดไว้

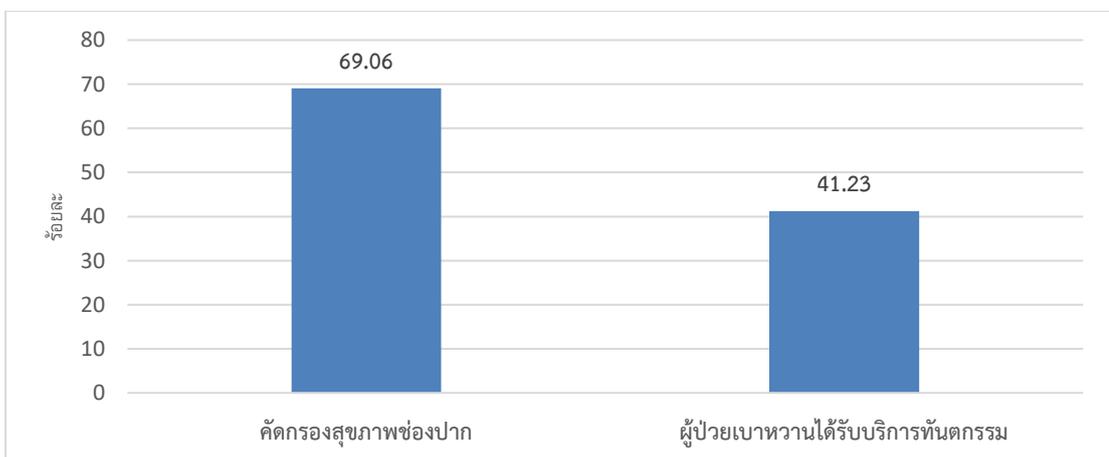
ผลการดำเนินงานระยะที่ 2 (มกราคม พ.ศ. 2567- มีนาคม พ.ศ. 2567)

จากการดำเนินงานในระยะที่ 2 พบว่า ผลการดำเนินงานผู้ป่วยเบาหวานได้รับการตรวจสุขภาพช่องปาก คิดเป็นร้อยละ 32.56 ไม่เป็นไปตาม Small Success ที่ได้กำหนด (เกณฑ์การประเมินตาม Small Success ไตรมาสที่ 2 กำหนดอยู่ที่ ร้อยละ 40) ส่วนร้อยละผู้ป่วยเบาหวานได้รับบริการทันตกรรม ผ่านเกณฑ์การประเมินตาม Small Success ของไตรมาสที่ 2 ที่กำหนดไว้ (เป้าหมายร้อยละ 20)

ผลการดำเนินงานระยะที่ 3 (เมษายน พ.ศ. 2567- ปัจจุบัน)

ผลการดำเนินงานในระยะที่ 3 ผลการคัดกรองสุขภาพช่องปาก และผลการไปรับบริการ ทันตกรรมของผู้ป่วยเบาหวานอยู่ในเกณฑ์การประเมินตาม Small Success การคัดกรองสุขภาพช่องปาก คิดเป็นร้อยละ 69.06 และ 41.23 ตามลำดับ ผ่านตัวชี้วัดที่ตั้งไว้ การดำเนินงานตัวชี้วัดมีแนวโน้มไปในทางที่ดีเป็นไปแผนที่ได้วางไว้ การปรับเปลี่ยนระบบให้มีการเข้าถึงการบริการของผู้ป่วย นอกจากจะทำให้ผลของตัวชี้วัดสำเร็จแล้ว สิ่งที่สำคัญคือ การได้ค้นหาสภาวะทันตสุขภาพของผู้ป่วยกลุ่มเปราะบางกลุ่มนี้ เพื่อส่งเข้าสู่ระบบการรักษาทางทันตกรรม และควบคุมติดตามอย่างใกล้ชิดต่อไป

วิจารณ์ผลการพัฒนา

การดำเนินงานคัดกรองสุขภาพช่องปากในผู้ป่วยเบาหวานมีวัตถุประสงค์เพื่อเพิ่มการตรวจสุขภาพช่องปากและการบริการทันตกรรม โดยเริ่มจากการปรับปรุงระบบการ

ทำงานและการร่วมมือกับทีมสหวิชาชีพ ในระยะที่ 1 ผลการดำเนินงานยังไม่สามารถตอบสนองตัวชี้วัดได้เต็มที่ เนื่องจากปัญหาการขาดแคลนบุคลากรในบางวันและการลงข้อมูลที่ผิด แต่ในระยะที่ 2 การใช้เทคโนโลยีออนไลน์และการปรับตารางงานช่วยเพิ่มการ

เข้าถึงบริการได้ดีขึ้น ถึงแม้จะยังไม่ถึงเป้าหมายที่ตั้งไว้ ในระยะที่ 3 การนำระบบ "3 หมอ" และสื่อการสอนที่เหมาะสมมาใช้ ส่งผลให้การคัดกรองสุขภาพช่องปากและการรับบริการทันตกรรมเพิ่มขึ้นอย่างชัดเจน โดยผลการคัดกรองอยู่ที่ร้อยละ 69.06 และบริการทันตกรรมที่ร้อยละ 41.23 ซึ่งสามารถผ่านตัวชี้วัดที่ตั้งไว้ การดำเนินงานนี้ยังช่วยค้นหาสถานะสุขภาพช่องปากของผู้ป่วยเบาหวานและผู้สูงอายุ เพื่อส่งเข้าสู่ระบบการรักษาอย่างต่อเนื่อง พร้อมทั้งสามารถติดตามผลการรักษาได้อย่างมีประสิทธิภาพ

สรุปและอภิปราย

การดำเนินงานคัดกรองสุขภาพช่องปากในกลุ่มผู้ป่วยเบาหวาน มีตัวชี้วัดผลการดำเนินงานอยู่ 2 ตัว คือ ร้อยละ 60 ของผู้ป่วยเบาหวานได้รับการตรวจสุขภาพช่องปากประจำปีอย่างน้อย 1 ครั้ง และร้อยละ 40 ของผู้ป่วยเบาหวานได้รับการทันตกรรม โดยได้ดำเนินงานทั้งเชิงรับ และเชิงรุกในชุมชน อาศัยความร่วมมือของสหวิชาชีพ และนโยบาย 3 หมอ มาปรับใช้ในงานทันตกรรม ทำให้ประชาชนมีการเข้าถึงการรักษาได้มากขึ้น และยังส่งผลให้ตัวชี้วัดของการดำเนินงานตัวชี้วัดผ่านไปตามเป้าหมายที่ได้วางไว้ (ผู้ป่วยเบาหวานได้รับการตรวจสุขภาพช่องปากประจำปีอย่างน้อย 1 ครั้ง อยู่ที่ร้อยละ 69.06 และ ผู้ป่วยเบาหวานได้รับการทันตกรรมอยู่ที่ร้อยละ 41.23 สิ่งที่สำคัญคือการได้ค้นหาสถานะทันตสุขภาพของผู้ป่วยกลุ่มเปราะบางกลุ่มนี้ เพื่อส่งเข้าสู่ระบบการรักษา และสามารถควบคุมติดตามอย่างใกล้ชิด นอกจากนี้ได้ดำเนินงานคัดกรองสุขภาพช่องปากผู้ป่วยเบาหวานแล้ว ในกลุ่มนี้ส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ จึงได้ตรวจสุขภาพช่องปากของผู้สูงอายุและส่งตัวเข้าสู่ระบบการรักษาทางทันตกรรมด้วย

เช่นกัน ทั้งสองกลุ่มนี้ได้ให้การรักษาโดยการใส่ฟันเทียมในปีงบประมาณ 2567 จำนวน 136 ราย (อำเภอราชมัน ตัวชี้วัดใส่ฟันเทียมผู้สูงอายุ กำหนดเป้าหมายที่ 30 ราย)

ข้อเสนอแนะ

ควรเพิ่มความพยายามในการให้ข้อมูลและการศึกษาแก่ผู้ป่วยเกี่ยวกับประโยชน์ของการใช้ฟลูออไรด์ในการป้องกันฟันผุ เนื่องจากมีบางรายที่ยังไม่ตระหนักถึงประโยชน์ของการใช้ฟลูออไรด์ในการดูแลสุขภาพช่องปาก อาจจะมีการพัฒนาระบบการติดตามผู้ป่วยที่ผิมนัดหรือไม่สามารถมารับการรักษาได้ เพื่อช่วยให้การบริการมีความต่อเนื่อง และผู้ป่วยไม่พลาดการรับบริการที่สำคัญ

เอกสารอ้างอิง

1. โรงพยาบาลราชมัน. ฐานข้อมูลผู้มารับบริการทันตกรรม. จังหวัดยะลา: โรงพยาบาลราชมัน; 2566.
2. สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดยะลา. ฐานข้อมูล HDC จังหวัดยะลา [อินเทอร์เน็ต]. ยะลา: สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดยะลา; [เข้าถึงเมื่อ 1 ก.ย. 2566]. เข้าถึงได้จาก: https://yla.hdc.moph.go.th/hdc/main/index_pk.php
3. Gontijo de Almeida Cruz L, Brandao PRG. Dental enamel around fixed orthodontic appliances after fluoride varnish application. Braz Dent J. 2007;18(1): 49-53.
4. Centers for Disease Control and Prevention (CDC). Oral health [Internet]. Atlanta: CDC; 2024 [cited 2025 Feb 10]. Available from: <https://www.cdc.gov/oralhealth/>